

J. STRADINIS

AR I. KANTO PROTĖVIAI KILĘ IŠ KURŠIŲ?

I. Kanto kilmės klausimas seniai rūpi lietuviams, ir jam skirta daug dėmesio, tačiau vienareikšmio atsakymo nėra. Į musiškių tyrinėtojų akiratį, atrodo, nebuvo patekusi išsami Rytų Prūsijos krašto istoriko H. Mortzeno I. Kanto kilmės studija, išspausdinta retame ir sunkiai prieinamame leidinyje¹. Žymus mokslo istorikas, akad. Janis Stradinis, tyrinėjantis mokslininkų ryšius su Pabaltiju, su šiuo H. Mortzeno darbu supažindino latvių skaitytojus. Akademikui maloniai sutikus, jo straipsnio dalį, skirtą H. Mortzeno studijos apžvalgai, pristatome „Problemų“ skaitytojams².

Vertėjas

I. Kanto genealogiją aiškinosi Rysų Prūsijos tyrinėtojai Hansas ir Gertrūda Mortzenai, išsamiai ištyrinėję ir I. Kanto prosenelio kilmę, ir šį protėvį supusią aplinką. Prisiminsime, kad I. Kanto tėvas Johanas Georgas Kantas buvo balnius Karaliaučiuje, o senelis Hansas Kantas — irgi balnius, tik kitame mieste — Klaipėdoje (Mėmelyje), tuo tarpu prosenelis Richardas XVII amžiaus viduryje laikė smuklę Klaipėdos krašte — Šilutėje (Heidekrüge), o prieš tai — Rusnėje (Rusėje). H. Mortzeno genealoginiai tyrimai sugriovė versiją, kad filosofo senelis dirbęs Tilžėje (dabar Sovetskas) ir buvęs škotų kilmės, kaip, beje, klaidingai manė ir pats filosofas (jis taip rašė dažnai cituojamame 1797 m. spalio 13 d. laiške švedų vyskupui J. Lindblomui). Tarp I. Kanto giminei priklausančių žmonių tikrai buvo škotų, kurie tuometinėje Rytų Prūsijoje gyveno gana dažnai ir kurių vaidmuo buvo panašus į vadinamųjų kromelininkų žydų vaidmenį Lenkijoje, Lietuvoje ir Kuržemės hercogystėje — jie buvo keliaujantys pirkliai. Štai filosofo senelio H. Kanto svainis H. Karas, galbūt ir H. Kanto žentas buvo škotų kilmės, tačiau tarp tiesioginių filosofo sentėvių škotų nepavyko rasti.

Daugelį dešimtmečių labai kruopščiai studijuodami XV—XVII a. gyventojų migracijos procesus Rytų Prūsijoje, Mortzenai aptiko duome-

¹ *Mortensen H. (unter Mitarbeit von Gertrud Mortensen). Kants väterliche Ahnen und Ihre Umwelt.— Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg / Pr. Bd. 3, Holzner-Verlag, Kitzingen. Mein, 1953, S. 25—57.*

² Versta iš: *Stradiņš J. Imanuela Kanta Latvijas saskares.— Karogs, 1983, Nr. 12, p. 137—149. Vertė D. Junevičius.*

nų, liečiančių Richardą Kantą — seniausiąjį raštuose paminėtą I. Kanto protėvį. Mortenzenai savo tyrimuose rėmėsi archyviniais dokumentais, atspindinčiais XVI—XVIII a. įvykius Klaipėdos krašte ir Rytų Prūsijoje, visų pirma Vokiečių ordino susirašinėjimu, Klaipėdos miesto sąskaitomis (Amtsrechnungen von Memel), Rytų Prūsijos kilmės knygomis ir valsčių revizijos sąrašais. Jie detaliai ištyrinėjo gyventojų migracijos procesus Klaipėdos krašte ir kaimyninėse Rytų Prūsijos apylinkėse XV—XVIII a. ir padarė išvadą, kad krašto vietovardžiuose atsispindi XVI a. atvykėlių naujakurių asmenvardžiai. Iš esmės šia išvada remdamiesi, Mortenzenai ir įrodinėja R. Kanto kuršiškąją kilmę. Svarbi ir kita aplinkybė. Mortenzenams pavyko dokumentais įrodyti, kad R. Kantas nemokėjo vokiškai, nes, bylinėdamasis dėl palikimo su savo velionės žmonos Dorotėjos giminaičiais Klaipėdoje 1665 m., naudojosi *tolke* pagalba. O *tolke* tuometinėje Rytų Prūsijos ir Klaipėdos krašto teismų praktikoje buvo vadinamas vertėjas, vertęs iš vokiečių kalbos į vietines baltų kalbas — kuršių, lietuvių, galbūt ir prūsų.

Mortenzenai (nors remdamiesi tikta savo išvada apie vietovardžių ir asmenvardžių paralelizmą) sicja Richardo Kanto kilmę su vietove *Kantwain* — dabar Kantvonų kaimas Šilutės rajone, 5 km į šiaurės rytus nuo Priekulės (nepainioti su Priekule Latvijos TSR, kaip padarė, pavyzdžiui, Arsenijus Gulyga šiaip jau įdomioje ir visais kitais atžvilgiais rekomenduotinoje Kanto biografijoje). Senuose, XVI a. dokumentuose sutinkamas ir kitas šios giminių nausėdijos (Sippensiedlung) pavadinimo variantas *Kantvager* (*Kantwagger*). Šis variantas irgi yra vienas iš svarbiausių argumentų įrodinėjant, kad R. Kanto protėviai buvo atsikėlę iš Kuržemės, nes tik taip galima paaiškinti iš Šiaurės pasiskolintą žodį *vāgaras* — turintį seniūno, prievaizdo, galbūt ir eigulio reikšmę. *Kantvainė* (vadinsime ją taip) prie lietuvių Priekulės, Agluonos upelio pakrantėje, pirmą kartą šaltiniuose paminėta 1515 metais. Mortzeno straipsnyje išvardyti tokie šio vietovardžio variantai senuosiuose dokumentuose — *Kantwain* (apie 1515), *Kantwagen* (1541), *Cantwagen* (1554), *Kantwagen* (1590), *Kantwagger* (1591), *Kantwagger* (1609 ir 1620), *Kantwagger* (1611, 1612, 1625), *Kant Wagger* (1615, 1622), *Kantwagen* (1647).

Lemiamas argumentas, kad „vagaras“ Kantas atvyko iš Kuržemės, vis dėlto yra plačiai žinomi, pačių Mortzenų ypač gerai išnagrinėti ir pagrįsti migracijos procesai Klaipėdos krašte („Memellande“) — intensyvus kuršių kėlimasis iš Livonijos Kuržemės dalies į karuose nuniokotą Klaipėdos kraštą ir Kuršių Neriją, vykęs visą XVI amžių. Atvykėliai iš Kuržemės jau kalbėjo viena latvių kalbos tarpe. Kuršių Nerijos (Neringos) žvejų kaimuose šių persikėlėlių palikuonys, vadinamieji kuršininkai, išliko iki mūsų amžiaus vidurio (dar 1953 m. šių eilučių autorius Nidoje sutiko gan daug buvusiųjų kuršininkų; vyresnieji dar kalbėjo pusiau suprantama, savaip modifikuota latvių kalba, o jaunoji karta jau buvo smarkiai suvokietinta; nuo 1956 metų dauguma jų persikėlė į VFR ir apsistojo netoli Kilio. Kuršininkų „kalbą“ 3-ame dešimtmetyje tyrinėjo prof. J. Plakis, apie ją rašė ir J. Endzelynas). Tuo tarpu „že-

myne" gyvenę atvykėliai sulietuvėjo, o dalis suvokietėjo jau XVII am-
žiuje. Šiai daliai priskirtini ir I. Kanto tiesioginiai vyriškosios linijos
sentėviai.

Negalėdami čia išdėstyti labai smulkios H. Mortzeno argumentaci-
jos, pateiksime tiktai apibendrinančias autoriaus išvadas apie I. Kanto
genealogiją:

„Taigi R. Kanto, kartu ir filosofo I. Kanto kilmės klausimas, kiek tu-
rima medžiaga leidžia daryti išvadas, man atrodo tam tikru mastu iš-
spręstas. Lieka neaišku, kodėl pats filosofas klaidingai manė apie savo
kilmę. Lemiamo aplinkybė, kaip matyti iš Imanuelio Kanto laiško jau
minėtam švedų vyskupui, tikriausiai buvo labai silpna šeimos tradicija.
Bet klaida turi ir labai realias priežastis, dėl kurių tiek baltų, tiek škotų
kilmės Kantas galėjo manyti esąs škotiškos kilmės. Abu Hanso Kanto
svainiai, taigi abu Imanuelio Kanto senelio brolėnai, buvo škotai, o ir
Hanso paskutiniojo sūnaus, t. y. Imanuelio Kanto dėdės, kūmų giminėj
buvo du škotai. Abu šie faktai darosi aiškūs turint galvoje platų Ri-
chardo Kanto pažįstamų škotų ratą. Bet kaipgi smuklininkas Kantas, pats
nebūdamas škotas, susipažino su škotais? Iš tikrųjų tai siejasi su Ri-
chardo profesija, dėl kurios jis turėjo reikalų su škotais <...>.

Kartu su vokišku krauju Imanuelio Kanto gyslomis tekėjo nedidelė
dalis ne škotiško, kaip manyta iki šiol, bet kuršiško ir, atrodo, lietuviško
kraujo <...>. Būtų tiesiog neprotinga, kaip daryta lietuvių, iš šių skir-
tingo kraujo proporcijų išvedinėti kokius nors filosofui būdingus bruo-
žus. Kiekvienas mėginimas skaidyti protinius sugebėjimus pagal na-
cionalinius požymius čia būtų savavališkas ir tendencingas. Juo labiau
todėl, kad daug reikšmingesnė už mišrų kraują, kaip jau anksčiau mi-
nėta, buvo kultūrinė ir visuomeninė aplinka. Laimingai susiklosčius ap-
linkybėms, kuršių vagarų giminė, persikėlusį į Rytprūsius, suartėjo su
aukštai išsivysčiusia tauta, tuo tarpu Kuržemėje taip anksti ji vargu ar
būtų radusi kelią prie vokiečių. Taigi giminės šoninei atžalai atitinkamu
momentu, tapus universiteto mokymo korpuso nariu, tiesiog pavyko iš-
kilti į kultūros centro — Karaliaučiaus — intelektualinius sluoksnius“
(p. 55—56).

Galima, žinoma, prieštarauti nacionalistinėms priegaidėms Mortzeno
išvadose, tačiau negalima nepripažinti autoriaus teisybės, kad I. Kanto
mąstymo pradus daugiau formavo aplinka negu kilmė.

I. Kanto kilmės klausimas ne toks svarbus Kanto asmenybei suvok-
ti, jis reikšmingesnis Pabaltijo kultūros istorijos procesams suprasti, nes
liudija apie vietinės kilmės gyventojų dalyvavimą Pabaltijo, taip pat
ir Rytų Prūsijos inteligentijos, netgi aukščiausio rango inteligentijos su-
sidaryme.

Tiesa, buvo mėginimų I. Kanto pavardę kildinti iš lietuviško žodžio
kantas — kantrus, ramus (J. Gabrys, 1915) ar iš prūsų *kanto* — kampas
(E. Grigolaitis, 1950), tačiau šie vieni spekuliatyvūs aiškinimai nesiremia
senaisiais raštais. Todėl šitokius I. Kanto genealogijos aiškinimus jo biog-
rafai apeina.

H. Mortzeno versija šiuo metu laikoma pagrįščiausiu I. Kanto genealogijos aiškinimu, tačiau joje yra keletas hipotetinių, nors ir pakankamai įtikinamų, prielaidų. Hipotetiškas ir pats Richardo Kanto ryšys su Kantvaine, ir postulatą apie Kantvainės gyventojų kuršišką kilmę. Pirmiausia krenta į akis, kad forma *Kantwain* (1515) senuosiuose raštuose paminėta anksčiau už *Kantwagger* (1591). Žodis *vāgaras*, Miūlenbacho-Endzelyno žodyno aiškinimu yra finougrų kilmės; į baltų kalbą jis galėjo patekti po ilgai trukusio kontakto su lybiais ir todėl negali būti būdingas seniesiems Nemuno deltos gyventojams, o tik tai emigrantams iš Kuržemės. Tačiau tuojau kyla klausimas — galbūt šis vardas žymėjo ne konkretų asmenį, bet jo profesijos — prievaždo, pavyzdžiui, eigučio funkcijas, ir sudurtinis vietovardis *Kantvagaras* atsirado vėliau?

Šitai, aišku, pastebėjo ir H. Mortzenas, bet sunkumus jis apeina, išskeldamas tokią mintį: Klaipėdos miesto raštininkams XVI a. pradžioje žodis *vagaras* dar buvo svetimas, ir jie vietoj jo rašė *wagen* ir *wayn*, grafiškai rašte atrodančius irgi panašiai (šiai minčiai paremti H. Mortzeno straipsnyje paminėtas kitas panašus žodžio perstatymas — *Benderochsen*). Savo ruožtu, kraštui lietuvejant, XVII a. viduryje žodis *wagger* vėl „išėjo iš mados“, ir raštuose vėl pamažu ima dominuoti forma *Kandtweynen* ar *Kandwoynen* (1785).

Paties žodžio *Kant* garsų grupė *an, en* iš tiesų būdinga kuršiškos kilmės žodžiams, tačiau J. Endzelynas knygoje „Latvijos TSR vietovardžiai“⁴ nurodo šio žodžio ryšį su lietuvių toponimais, siedamas jį su žodžiais *kanta, kantis* ir mano jį esant skolinį iš vokiečių kalbos. Antra vertus, J. Endzelyno vietovardžių žodyne vardai *kantas, kantini, kantes, kantani* ir pan. pažymėti daugelyje Latvijos vietų, visų pirma Kuržemėje. Toji pati šaknis, K. Karulio manymu, aptinkama ir žodžiuose *Kandava, Kente* ir pan.

Būtų įdomu ištirti (žinoma, hipotetiškai), iš kurios Kuržemės dalies į Klaipėdos kraštą persikėlė eventualūs I. Kanto protėviai. Paplitusi nuomonė (E. Blesė), kad kuršininkai gali būti persikėlėliai iš Žiemgalos, bet lietuvių filologas V. Urbutis pagal paukščių ir žuvų pavadinimus kuršininkų kalboje mėgino pagrįsti požiūrį, kad kuršininkai atvykę iš Kuržemės pietvakarių, dabartinio Liepojos rajono. Ar tai liečia ir atsikėlusiuosius į Šilutės apylinkes ir ar abiejų Priekulės miestų (Lietuvoje ir Latvijoje) vienodi pavadinimai susiję su šia migracija, kol kas galima tik spėlioti.

Šio H. Mortzeno darbo atpasakojimu nenorėjau pateikti galutinio sprendimo apie I. Kanto tolimųjų protėvių kilmę iš Kuržemės, bet atkreipti mūsų kalbininkų dėmesį į H. Mortzeno straipsnį, plėtoti tolesnę diskusiją, kurioje būtų panaudota Latvijos ir Lietuvos lingvistinė ir archeografinė medžiaga (ja Mortzenai nesinaudojo). Gal tai padėtų objektyviau pasverti argumentus ir kontrargumentus bei iškelti naujų šios problemos hipotezių, kurios sudomintų ne vien tik Pabaltijo tyrinėtojus.

⁴ *Endzelins J. Latvijas FSR vietvardi. Rīga, 1961, t. 1.*